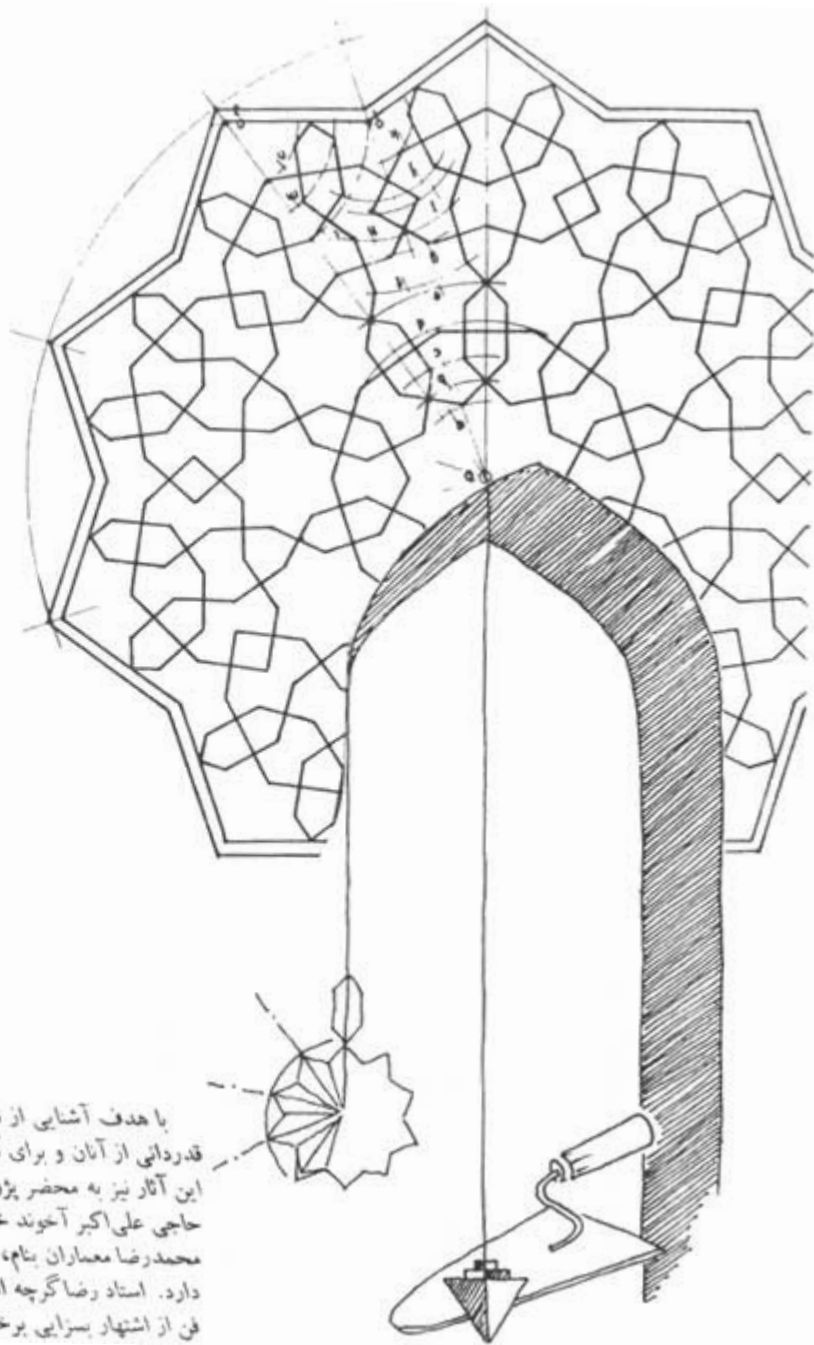

آشنایی با استادکاران معماری سنتی ایران

با هدف آشنایی از نقش ارزشمند استادکاران معماری سنتی ایران در خلق آثار گرانبها و به منظور قدردانی از آنان و برای آن که معماری امروز ما تنها به معرفی آثار باقیمانده از گذشته بسنده نکند و خالق این آثار نیز به محضر پژوهندگان و دانشجویان رشته معماری معرفی شوند، در شماره گذشته صفحۀ با استاد حاجی علی اکبر آخوند خرمی از معماران سنتی شهر یزد آشنا شدیم. این شماره اختصاص به معرفی استاد محمدرضا معماران بنام، معروف به استاد رضا از چهره‌های معروف معماری سنتی معاصر ایران، اختصاص دارد. استاد رضا گرچه اهل تبریز است، اما نه تنها در خطه آذربایجان، بلکه در سراسر ایران نزد اصحاب فن از اشتهار بسزایی برخوردار است.

استاد محمدرضا معماران بنام،

معروف به «استاد رضا»:

پیشگفتار:

نوشتار حاضر، حاصل مصاحبه‌ای است که در تاریخ ۱۳۷۲/۱۱/۱۸ در منزل شخصی استاد در شهر تبریز به عمل آمده است. متأسفانه استاد به علت ناراحتی قلبی و برونشیت در منزل بستری بودند و این امر موجب آن شد که نتوان به قدر کافی از محضر ایشان فیض برد. کی‌بسن نیز عامل مضاعفی بود که جهت بیان نظریات و ذکر فهرست جامع آثار ایشان، حافظه استاد را مدد نمی‌رساند. متبھی با هدف بازشناسی شخصیت این معمار ارزنده نا آن جاکه امکان داشت، گزارشی جهت استفاده علاقمندان و دانشجویان رشته معماری تهیه گردید.

جای بسی تأسف است که تاکنون، به جز یک مصاحبه تلویزیونی که در آرشیو صدا و سیما نگهداری می‌گردد، اقدام مؤثری نسبت به ضبط و معرفی تجارب گرانمای این استاد مسلم معماری

سنتی ایران به عمل نیامده است. حق این است که مسئولان سواریت فرهنگی جامعه و دانشکده‌های معماری و شهرسازی ایران، ضمن شناسایی این استادکاران که جز، آخرین رگه‌های ارتباط و اتصال ما با شخصیت واقعی «معمار» هستند، در زمان حیات، توانمندی‌ها و قابلیت‌های آنان را ضبط و تحویل نسل آینده نمایند. مسلماً تجلیل بعد از مرگ، جز حسرت عایدی نخواهد داشت.

بی‌مده همبازی صمیمانه مسئولین و کارشناسان اداره کلی میراث فرهنگی استان آذربایجان شرفی این نوشتار آماده نمی‌شد. چنانچه ناگفته نماند، این مصاحبه بر روی نوار ویدئو ضبط و جهت استفاده علاقمندان در آرشیو مرکز اسناد دانشکده نگهداری می‌شود.

استاد محمدرضا معماران بنام، بنا بر محتویات شناسنامه‌اش، متولد اول میزان ۱۲۸۲ ه. ش. است، گرچه خود ایشان این تاریخ را قبول ندارند و معتقد

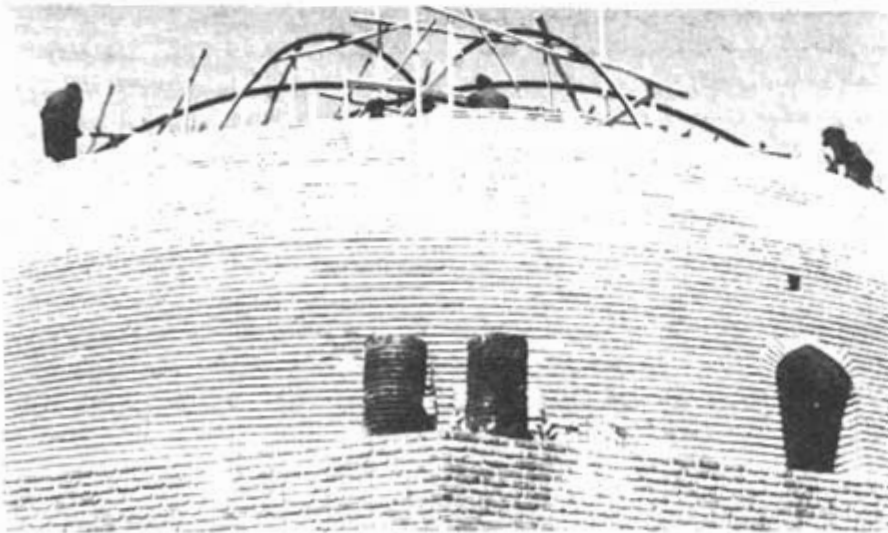
هستند که هشتاد و پنج سال از عمرشان می‌گذرد. او در تبریز، محله قره آغاج، دریند ورجوبه درب شماره ۵۵۱۵ به دنیا آمده است. فرزند استاد بالا کسظم از معماران چبوه دست تبریزی است. ماحصل زندگی خانوادگی او سه همسر، ده پسر و شش دختر است.

استاد رضا از بیست سالگی به رشته معماری روی می‌آورد و این رشته را نزد پدرش که ۱۱۵ سال عمر می‌کنند، می‌آموزد. به گفته خودش شصت و پنجسال است که به این پیشه اشتغال دارد و می‌گوید در این فن از «قره‌بینی» تا «کلفت کاری» کار کرده‌ام. وقتی علت روی آوردن به معماری را از ایشان جویا شدیم، این چنین اظهارداشتند: «پدرم سراگداشت مسجد جامع، نزد برادرش حاج شیخ حسین پیشنماز تا دروس علوم دینی بخوانم. پس از کسب مقداری اطلاعات در این زمینه از یک سو متوجه شدم صاحب رساله و صاحب مقام شدن در این وادی نیاز به اطلاعات کافی دارد و از دیگر سو به علت آراء

- گنبد مسجد کیود قبل از بازسازی

- گنبد مسجد کیود در حین بازسازی

مختلفی که در این باب وجود دارد و مشکلاتی که در راه حل و فصل آنها در پیش روست، منوجه شدم که حصول به کمال در این رشته برایم مقدور نیست. لذا به علوم و فنون و صنعت روی آوردم و از شناخت ماهیت و خواص آب، باد، خاک و آتش کارم را آغاز کردم. در این باب هرچه کشفیات بود به سراغش رفتم و سپس تصمیم گرفتم به سراغ شغل پدري بروم. شغل پدري هم برایم شهرت به دنبال آورده.

اولین کار استاد در معیت پدرش، مرمت طاق پل روستای سلامت آباد بیجار بوده که در اثر سیل آسیب دیده بوده است. او سپس به ساختن حمام روی می آورد و در شستر دو حمام می سازد که کار تهیه نقشه، دستور نحوه پختن آجر، اجرای تون خزینه و حتی ریخته گری تون و ... همگی به عهده استاد بوده است. سپس در شهرهای دیگر آذربایجان، همچون مشکین شهر، مغان، لیقوان، هریس و ... حمام های زیادی را احداث می نمایند. استاد رضا می گوید به علت اشتیاقی که در امر ساخت حمام ها به دست آوردم، تمام محلات تبریز به من روی آوردند و کارهایشان را به من ارجاع کردند.

بعد از کسب این شهرت، مرمت مسجد کیود تبریز را به ایشان ارجاع می دهند. استاد رضا می گوید، وقتی به سراغ مرمت این بنا رفتم، ابتدا روی شناخت مواد و مصالح آن کار کردم. در آنجا دیدم که سنگ های را داخل ملات گچ می کردند. گفتیم این سنگ ها آتش نپذیرد است، و از همین رو رطوبت در آن نفوذ می کند، باید سنگی به کار برده شود که از کوره گچ پزی بیرون آمده باشد. پیشنهاد کردم آسیابی دایره و کوره گچ پزی احداث کنند و از این طریق سنگ های لازم رایه دست آوردم. سنگ هایی که رطوبت آب در آن کمتر نفوذ پیدا می کرد. بدین ترتیب گنبدی سزای مسجد بر پا کردم که هزاران سال باقی خواهد ماند. ناگفته نماند که استاد بهترین کار خود را اجرای همین گنبد می داند. زیرا که وقتی از او سؤال شد که بهترین کار خود را کدام می داند گفت: احداث ساختمان دقیقاً در اختیار معمار نیست، زیرا توافق صاحب

کار(دولت و رعیت) هم شرط است. ولی در مسجد نبود خیلی محکم کاری کردم، آجرهای خوب به کار بردم و اگر زلزله آن را خراب نکند، هزاران سال باقی خواهد ماند.

استاد محمدرضا معماران بنام، در زمینه ساخت، مرمت، بازسازی و تهیه طرح و نظارت بر اجرای آن، آثار گسترده‌ای از خود به جا گذاشته‌اند. تخصص او بیشتر روی ساخت حمام است. همگی او را بهترین حمام ساز می‌دانند. ثون (تبان) حمام‌ها را نیز به دست خود می‌ساخته است. به علت گیر سن و عدم پاری حافظه استاد، تدوین فهرست جامعی از کلیه کارهای ایشان مقدور نشد. منتهی با استفسار از ایشان، پسرشان و کارشناسان اداره کل میراث فرهنگی استان آذربایجان شرقی، فهرستی فراهم آمده که مسلماً تمامی کارهای ایشان را شامل نمی‌شود، منتهی برای آن که آغازی باشد برای ثبت تمامی آثار استاد، در انتهای این گزارش، فهرست موصوفه تقدیم می‌گردد.

از استاد سؤال شد، در زمینه معماری چند شاگرد را آموزش داده‌اند، ایشان فرمودند، شاگردی تحمل و دوام و جوهره می‌خواهد. شاگردان من تحمل نمی‌کردند و از نزد من می‌رفتند. سپس به خاطره‌ای در مورد خود اشاره کرد و گفت: «یک روز که من بیست ساله بودم، با پدرم در محضر شیخ‌الائمه که قاضی محکمه بود، به همراه تنی چند از علما نشسته بودیم. شیخ‌الائمه از پدرم سؤال کرد که معمار باشی، کدامیک از اولادهای شما مثل خودتان مردم‌دار و در خدمت اهالی خواهند بود؟ پدرم با یک عصای شکسته که در دست داشت به طرف من که در سمت چپ او نشسته بودم اشاره کرد و گفت، حاج شیخ آقا، این رضا، من باید از او سی سال شاگردی کنم. در آن زمان پدرم خود یک استاد بود و من که هنوز حرقه معماری را آغاز نکرده بودم، تعجب نمودم که چرا باید استادی در نزد من سی سال شاگردی کند. بعدها متوجه شدم که او در وجود من چیز دیگری را می‌دید که من خود متوجه آن نبودم.

- گنبد مسجدکبود بعد از مرمت -

از فرزندان استاد تنها دو پسرشان به پیشه پدر اشتغال دارند. وقتی علت را از ایشان جویا شدیم، گفت هنگامی که در آذربایجان اشتهار و تمکن مالی یافتیم، حدود پنجاه و یکسال پیش، این خانه را که اینک در آن ساکن هستیم، خریداری کردم. در کنار خانه گودالی بود که محل گردآمدن افراد ناپاب و بالمآل محیط نامساعدی جهت رشد فرزندانم بود و همین امر روی فرزندانم اثر سو، گذاشت.

استاد معتقد است، استاد به تمام معنی شدن، کار مشکلی است و نیاز به زمان دارد. او معتقد است هر معمار باید به عناصر چهارگانه (آب، باد، خاک و آتش) آشنا باشد. عدم شناخت ماهیت این عناصر، هم به بنا

لطمه می‌زند و هم آن را برای زیست انسان نامناسب می‌سازد.

از او سؤال شد که امروز برای دانشجوی رشته معماری چه چیز از همه امور واجب‌تر است، پاسخ داد: «کسب تجربیات عملی، دانشجو باید کار عملی بکند. از وضع معماری امروز سؤال شد، گفت: «امروز لوازمات ساختمان عوض شده است، سپس به خانه‌ای که در آن ساکن بود اشاره کرد و گفت این ساختمان خشتی است، اما دیگر امروز با خشت کار نمی‌کنند، کسی که با خشت کار می‌کند، کارش با کسی که با سیمان کار می‌کند، متفاوت است. دانش اولی بیشتر است، با تغییر مصالح ساختمانی، به مرور

دانش خود را نسبت به ساختمان شعبه کرده‌ام. اگر امروز سیمان و آهن نداشت، یک بنا نمی‌تواند کار کند. من دهانه‌ها گند گنبد که ۱۹/۸۰ متر قطر آن است را با مصالح قدیمی اجرا کردم زیرا با متعلق به گذشته بود، و بسیار هم مقاوم ساختم. اما همان‌جا که در مسجد حضرت امام رضا (ع) که در جاده ائل گولی تبریز واقع است، از بتن استفاده کرده‌ام. چون این بنا متعلق به این زمان است و معتقدم که این مسجد چند هزار سال عمر خواهد کرد. مسجد حضرت امام رضا (ع) آخرین اثر استاد رضا به شمار می‌رود که در حال حاضر بخش‌هایی از آن اجرا شده و تکمیل پوشش‌های بام، اجرایی گنبد و ستاره‌های آن باقی مانده است.

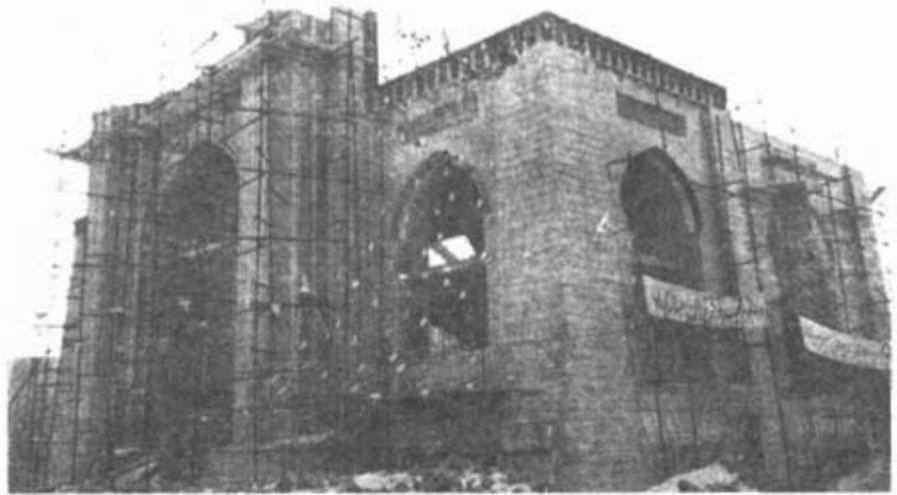
فهرست بخشی از آثار استاد رضا:

۱- ساخت:

- احداث بیش از پنجاه حمام (مثل حمام ساسانی‌الدوله در مشکین شهر، حمام ده‌تورودی، حمام مغان، حمام لیقوان، حمام هریس، حمام ده‌بارانلو و...).
- احداث یک سد سنگی در حوالی ده گجور در نیم فرسخی تکاب که ضخامت سد در بخش تحتانی ۱۸ و در قسمت فوقانی ۱۰ متر و طول آن حدود یکصد متر است.
- احداث منزل مسکونی آقای دکتر کاظم‌زاده در شهر تبریز، مقابل ساختمان شهرداری تبریز.
- احداث گنبد مسجد دانشگاه صنعتی شریف.
- احداث مسجد حضرت امام رضا (ع) در جاده ائل گولی تبریز.
- و...

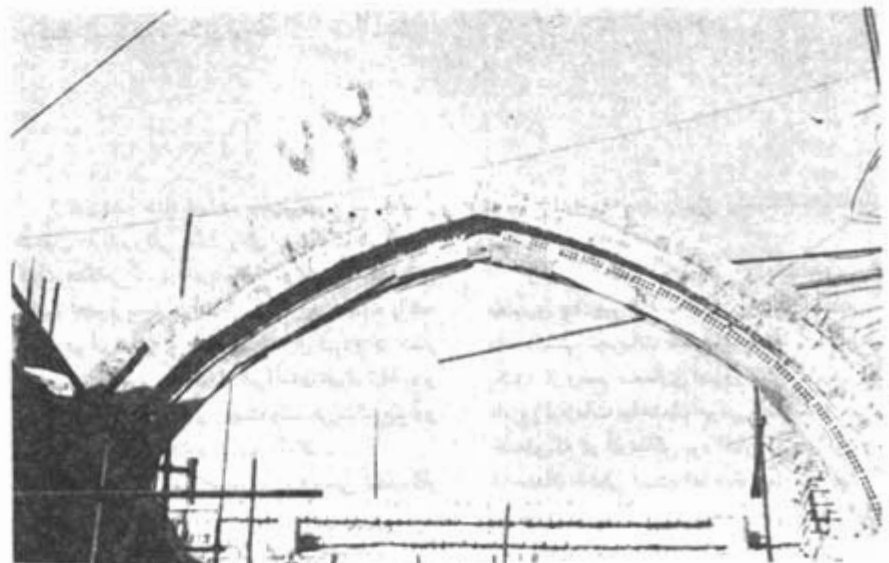
۲- مرمت و بازسازی:

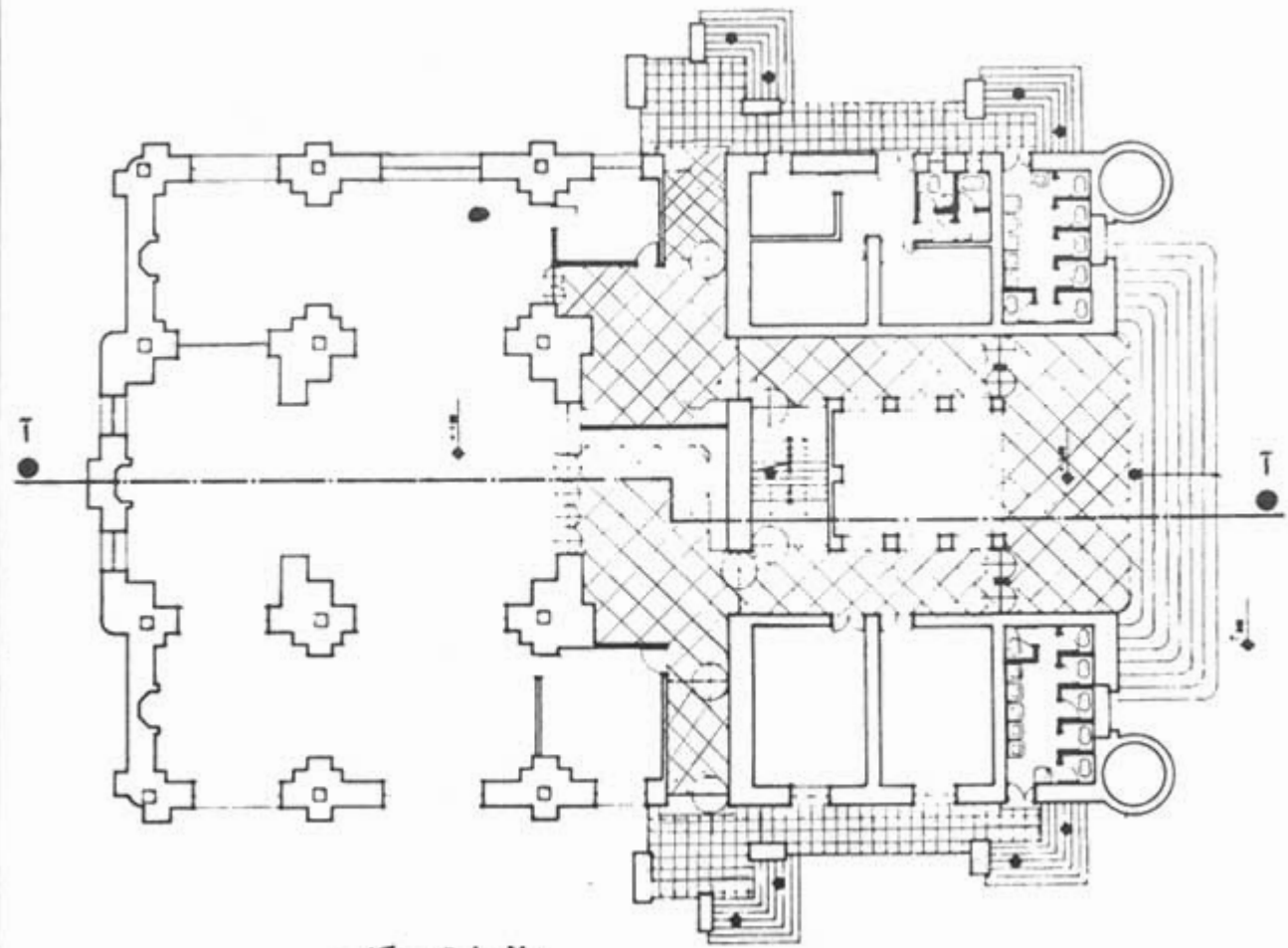
- تعمیر طاق پل سلامت‌آباد بیجار.
- تعمیر و راه‌اندازی بیش از سیصد حمام.

- مسجد در دست ساخت حضرت امام رضا (ع) تبریز جاده ائل گولی

- یکی از نوبزه‌های مسجد حضرت امام رضا (ع) که به روش سنتی اجرا شده است

بیلان طبقه میکنف

۱ ۲ ۳ ۴ ۵

منجمله حمام سنجاق، حمام سفید، حمام نخست که همگی در محله ورجی تبریز قرار دارند، حمام خان متعلق به دوره صفوی که در محله بازار تبریز واقع بوده که متأسفانه اینک تخریب و نیمچه جعفریه بر محل آن احداث شده است.

- مرمت مسجد کبود.
- بازسازی گنبد مسجد کبود.
- بازسازی چارسوق کلاهدوزان واقع در بازار تبریز.
- مرمت قسمت‌های عمده‌ای از بازار تبریز.
- تعمیرات اساسی مسجد آیت‌الله شهیدی واقع در جنب مسجد کبود.
- تعمیر مسجد نسی اکرم (ص) واقع در کوی دانش تبریز.

و ...

۳- نظارت:

- نظارت بر امر بازسازی تویزه‌های آل چاقی مسجد تبریز.
- ارایه طرح و نظارت بر اجرای اتصال سقف مسجد خاله‌اوغلی به آل چاقی مسجد واقع در جوار مسجد جامع تبریز.
- نظارت بر امر تعمیرات بازار صفی تبریز.
- نظارت بر امر احداث ساختمان‌های کشاورزی اردبیل، مغان، پارس آباد.

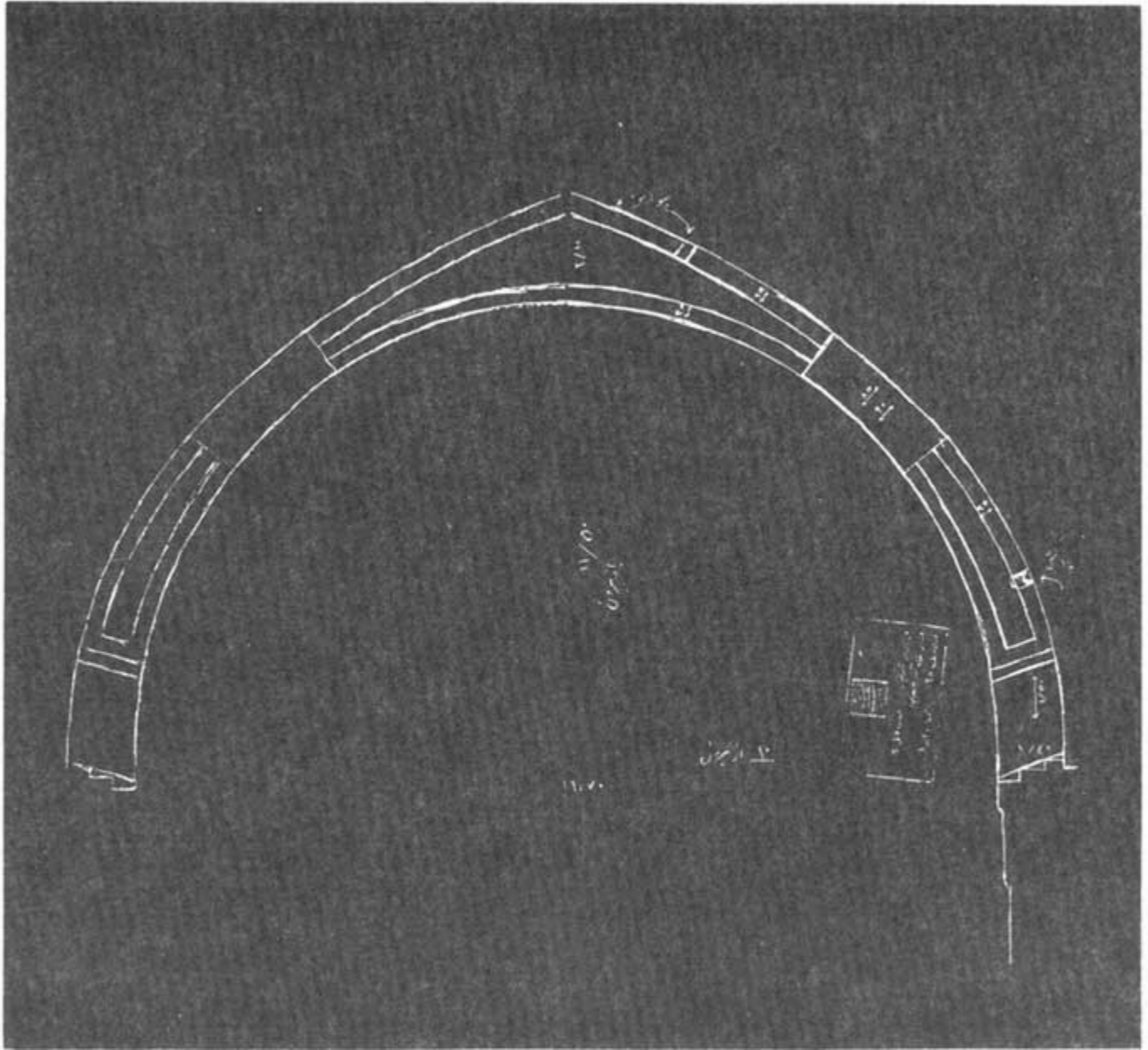
و ...

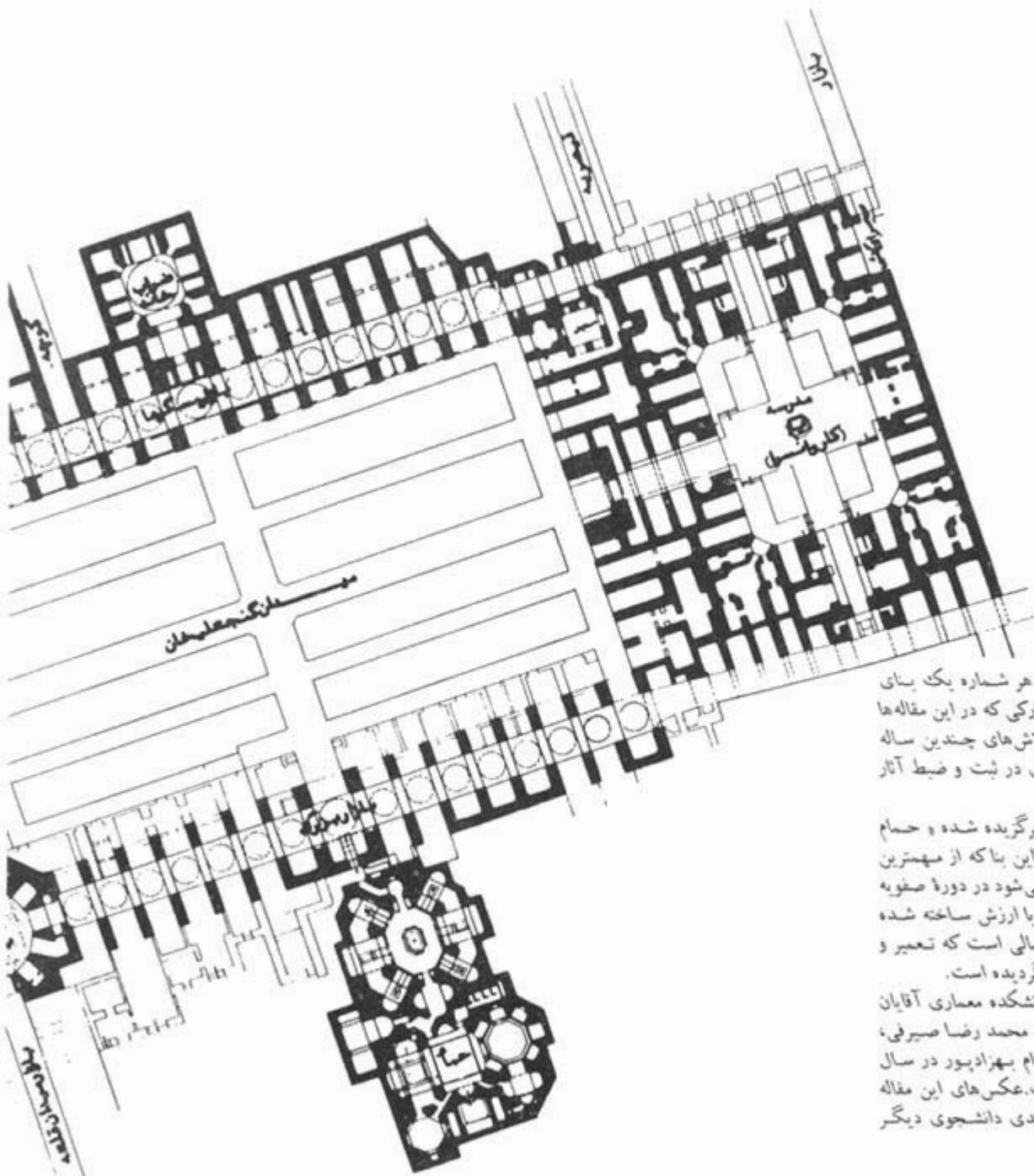
- چهارسو کلاهدوزان بازار تبریز - قبل از بازسازی

- چهارسو کلاهدوزان بازار تبریز - بعد از بازسازی

مقاله یادگاری از گذشته در هر شماره یک بنای قدیمی را معرفی می‌کند. مدارکی که در این مقاله‌ها ارائه می‌شود شمره تلاش‌های چندین ساله دانشجویان دانشکده معماری در ثبت و ضبط آثار تاریخی کشور ماست.

اثری که برای این شماره برگزیده شده و حمام گنجعلیخان کرمان است. این بنا که از مهم‌ترین بناهای تاریخی ما محسوب می‌شود در دوره صفویه و در یک مجموعه تاریخی با ارزش ساخته شده است. حمام یاد شده چند سالی است که تعمیر و تبدیل به «موزه حمام‌ها» گردیده است. این بنا توسط دانشجویان دانشکده معماری آقایان محمد رضا اسمعیل زاده فرد، محمد رضا صیفری، محمد رضا مطهری و شهرام بهزادپور در سال ۱۳۶۳ برداشت شده است. عکس‌های این مقاله نیز توسط آقای معین محمدی دانشجوی دیگر دانشکده تهیه شده است.